

Offentliggjort første gang i *Grundtvigs Værker* version 1.13, november 2018

Indledningen er redigeret af Else Riisager og Steen Tullberg

Tilsyn ved ph.d. Jens Rasmussen

Denne pdf er en læseversion af værkets indledning. Værket findes digitalt med punktcommentarer, tekstredigering og faksimiler på www.grundtvigsværker.dk

PDF ved Kim Steen Ravn

Copyright: *Grundtvigs Værker* 2021

Indledning til

Frisprog mod H. H. Hr. Biskop Mynsters Forslag til en ny Forordnet Alterbog og “Mit Frisprog og 'de saarede Hjerter'”

ved Vanja Thaulow

Indhold

- 1 En vigtig strid om kirkens ritualer
- 2 Baggrund
 - 2.1 Ustabilitet i 1830'ernes danske statskirke
 - 2.2 Betænkning om en eventuel ritualrevision
 - 2.3 J.P. Mynsters forslag til alterbog og kirkeritual (1839)
- 3 Polemikken mellem Mynster og Grundtvig
 - 3.1 Grundtvigs Frisprog mod Mynsters forslag
 - 3.1.1 Dåbsritualet
 - 3.1.2 En tredje tekstrække
 - 3.1.3 Bispevielsen
 - 3.1.4 Den polemiske form
 - 3.2 Mynsters svar
- 4 Polemikken mellem Grundtvig og 131 præster fra Ribe
 - 4.1 Præsternes adresse
 - 4.2 Grundtvigs svar: “Mit Frisprog og ‘de saarede Hjerter’”
- 5 Ritualforslagets videre skæbne
- 6 Genoptagelsen af ritualspørgsmålet i slutningen af 1800-tallet
- 7 Anvendt litteratur

1 En vigtig strid om kirkens ritualer

Ritualstriden i 1830'erne var en omfattende debat om, hvorvidt man skulle revidere den kirkelige liturgi, sådan som den var fastlagt i *Kirke-Ritualet* 1685 og den forordnede *Alterbog* 1688 (senest revideret i 1830). De to bøger udgjorde tilsammen enevældens liturgiske regelsæt. Striden om ritualerne blev primært ført i gejstlige kredse, men de såkaldt 'vakte' lægfolk spillede også en afgørende rolle. Denne indledning vil fokusere mest på biskop J.P. Mynsters forslag til nyt ritual og alterbog og Grundtvigs reaktion på dette.

Spørgsmålet om de kirkelige ritualers fornyelse havde allerede været et meget omdiskuteret emne i begyndelsen af århundredet. Mynster og Grundtvig havde således begge deltaget i liturgidebatten i 1806-1807, se [indledning til "Om Religion og Liturgie"](#). Dengang havde de været fælles om at tale imod det rationalistiske ritualforslag, som var blevet fremsat af biskop på Lolland-Falster, P.O. Boisen. I ritualstriden i slutningen af 30'erne indtog Mynster en helt anden position, da han i mellemtiden var blevet Sjællands biskop (9. september 1834). Som kirkens primas og kongens rådgiver i kirkelige spørgsmål var han nu statskirkens repræsentant i ritualspørgsmålet (Rasmussen 2000, s. 119). Mynster kom denne gang til at stå for en midtsøgende linje mellem 'rationalisterne' på den ene side (bl.a. H.N. Clausen) og 'de gammeldags troende' på den anden (Grundtvig og hans tilhængere).

Ritualstriden er kirkehistorisk væsentlig, da den kom til at tegne de kirkelige hovedstrømninger, som fik betydning i eftertiden (Rasmussen 1999, s. 145).

2 Baggrund

2.1 Ustabilitet i 1830'ernes danske statskirke

Det enevældige styre gik ind for et uniformitetsprincip, når det gjaldt kirken og dens ritualer. Kirken skulle have én fælles gudstjenesteordning med én salmebog, én alterbog og én ritualbog. Alligevel fulgte øvrigheden ikke nogen helt fast kurs på liturgiområdet i første halvdel af 1800-tallet, men man skiftevis løsnede og strammede båndene. Med Hyrdebrevet 1817, som blev udsendt af biskopperne i anledning af 300-året for reformationens begyndelse, slækkede man på kravet om uniformitet og tillod en friere omgang med liturgien (læs mere herom hos Rasmussen 1999, s. 68-72), men et årti senere fandt kancelliet anledning til at stramme båndene pga. mange klager over, at visse – især de såkaldt 'rationalistiske' – præster foretog ritualforandringer efter deres eget forogdtbefindende enten af teologiske årsager eller for at lette forståelsen hos menigheden. En kancelliskrivelse af 12. august 1828 indskærpede, at der ikke måtte ændres i kirkeritualets formularer, dvs. de faste liturgiske formler ved de kirkelige handlinger (jf. Kolderup-Rosenvinge 1838, s. 105).

Problemet med ritualforandringer hørte imidlertid ikke op. Der var præster, som fortsatte med at foretage ændringer, og igen indløb der mange klager især fra de såkaldt 'vakte' med Grundtvig-disciplen J.C. Lindberg i spidsen. Den mest bemærkelsesværdige klagesag angik stiftsprovst ved Vor Frue Kirke, H.G. Clausen, som havde ændret i selve dåbsformularen, dvs. forsagelse, trosbekendelse og dåbsordene fra Matt 28,19 (dåben i Faderens og Sønnens og Helligåndens navn).

Clausen udelod bl.a. ordene “nedfoer til Helvede” i trosbekendelsen og erstattede ordet djævel med ordet synd i forsagelsen, så den lød “Forsager du Synden og Alt Ondt, som er Gud mishageligt?” (citeret efter Rasmussen 1999, s. 146). Der blev klaget over dette flere gange i årene 1832-1833, og det endte med, at H.G. Clausen fik en påtale af kongen og et påbud om at holde sig til ritual- og alterbog. Clausen stod fast på sine principper og overlod det derfor fremover til kateketen ved Vor Frue Kirke at forrette dåb. For en nærmere gennemgang af klagerne over H.G. Clausen, se Baagø 1958, s. 220-232.

Læs mere

En anden sag, der ofte nævnes i denne sammenhæng er sagen om P.C. Stenersen Gad (H.G. Clausens svigersøn), som forandrede i nadvertiltalen, så den fik en reformert tone. Herfor tildelte biskoppen ham en irettesættelse, og der fulgte en litterær polemik mellem ham og J.C. Lindberg (læs mere hos Rasmussen 1999, s. 146).

På baggrund af Clausen-sagen deltog også Grundtvig i debatten om dåbsritualet med bl.a. det lille hæfte *Om Daabs-Pagten* (1832). Her talte han stærkt imod enhver ændring i dåbsritualet. Det skal bemærkes, at det dåbsritual, som Grundtvig tilsluttede sig, ikke var det oprindelige fra *Kirke-Ritualet* 1685, men revisionen fra 1783, hvor exorcismen var gledet ud. Grundtvig understregede i *Om Daabs-Pagten*, at der var forskel på kirkeskikke og sakramenter. Sakramenterne, dvs. dåb og nadver, udgjorde kirkens nådemidler, og deres ordlyd måtte derfor ikke ændres. Grundtvig tillagde dåben en helt afgørende betydning som “*Kirke-Fødselen*, altsaa Kilden til hele det Christelige Liv” (Grundtvig 1832, s. 14) og lagde vægt på dåben som en pagt, der blev indgået mellem Gud og menneske i kraft af ritualets “*Spørgsmaal og Gjensvar*” (s. 8). Efter Grundtvigs mening havde dåbspagten eksisteret uforandret siden apostlenes tid, og han kunne derfor over for H.G. Clausen hævde, at “naar Man forandrer [Daabs-]Pagten [...] da er med Pagten ogsaa Kirke-Samfundet forandret” (s. 8).

Grundtvig klagede over, at ‘de gammeldags troende’ var nødt til at lade deres børn døbe af præster som Clausen, der forvanskede dåbspagten, og han foreslog derfor, at man løste (dvs. ophævede) sognebåndet, “det *Kirkelige Stavns-Baand*” (s. 14), sådan at sognebørnene ikke var tvunget til at leve med en præst, der bekæmpede deres tro, men kunne vælge en anden. Hvis sognebåndsløsning blev tilladt, ville det blive muligt at leve med teologisk uenighed og forskellig liturgisk praksis i statskirken.

Læs mere

Grundtvigs idé om sognebåndsløsning fik ikke opbakning før mange år senere. Loven om sognebåndsløsning blev vedtaget i 1855.

2.2 Betænkning om en eventuel ritualrevision

Polariseringen tog til blandt præsterne i begyndelsen af 30'erne, og statskirken var

præget af "Forvirring og Opløsning" (Glædemark 1948, s. 40). Især forholdene vedrørende liturgien var omstridte, og man frygtede et egentligt kirkeligt skisma: at Grundtvig og de vakte ville forsøge at bryde ud af statskirken. Det var en uholdbar situation for enevælden, og kancelliet valgte derfor at udbede sig en betænkning fra landets biskopper om en eventuel forandring i ritual- og alterbog. Det skete med kancellicirkulære af 26. april 1834 (Rasmussen 2009, s. 153, se også Kolderup-Rosenvinge 1838, s. 105 f.). J.P. Mynster fik opgaven med at indkalde udtalelserne og senere samle dem i en betænkning. Udover rigets biskopper valgte Mynster også at høre alle præsterne i Sjællands stift.

Mynsters betænkning kom efter halvandet år, den 25. oktober 1836. Kirkehistoriker Jens Rasmussen har i bogen *J.P. Mynster. Sjællands biskop 1834-1854. Kampen for en rummelig kirke. Forholdet til N.F.S. Grundtvig og Grundloven* foretaget en gennemgang af de indkomne svar. Erklæringerne fra de sjællandske præster fordelte sig sådan, at 23 ikke ønskede nogen forandringer, 65 ville have enkelte forandringer, mens 102 ønskede en revision og omarbejdelse af enkelte dele af *Kirke-Ritualet* 1685. Rasmussen konkluderer, at hovedparten af biskopper og præster var stemt for en nænsom revision af ritualen, som bevarede ensartetheden i de liturgiske formularer (se Rasmussen 1999, s. 149-152). Mynster anbefalede på denne baggrund en revision af ritualen, og i spørgsmålet om valgfrihed mellem forskellige formularer anbefalede han én fælles formular. For ham var ensartethed og genkendelighed i statskirken afgørende.

Læs mere

Fyns biskop, Nicolai Faber, greb sagen anderledes an. Han lod arbejdet med ritualbetænkningen foregå i præstekonventer og indsendte til sidst et høringssvar i form af et helt ritualforslag på 780 sider. Om hans synspunkter i ritualsagen og hans særlige arbejdsform, se Rasmussen 1996, s. 125-158.

Oprindeligt havde det været kancelliets hensigt, at en kommission derefter skulle behandle de indkomne bemærkninger og tage sig af at udforme et forslag, men i stedet blev det til, at Mynster skulle stå for det alene. Den 22. juli 1837 fik han ved kongelig resolution overdraget hele sagen og fik ganske frie hænder. I kancelliet var det især A.S. Ørsted, som bakkede op om, at Mynster skulle forestå arbejdet. Man kan gætte på, at kancelliet har ment, at de bedre kunne styre sagens gang ved at lade én mand stå for udfærdigelsen (således Rasmussen 1999, s. 153; 2002, s. 74).

2.3 J.P. Mynsters forslag til alterbog og kirkeritual (1839)

Mynster arbejdede på sit forslag i knap to år, og i 1839 lå det færdigt. Det fik titlen *Udkast til en Alterbog og et Kirke-Ritual for Danmark* og bestod af tre dele: Et udkast til alterbog, et udkast til ritualbog og Mynsters egne bemærkninger til disse to dele. I første omgang blev forslaget kun sendt til biskopperne og Det Teologiske Fakultet, idet kongen ikke ønskede en offentliggørelse af frygt for en omfattende polemik, men det endte alligevel med at blive udgivet. Det udkom i begyndelsen af 1839, og året efter kom andet oplag. Mynsters udkast til ritual- og alterbog var på den

ene side meget moderat, idet det var kompromissøgende, og den sproglige revision var foretaget nænsomt. På den anden side var det også noget firkantet, for det var Mynsters ufravigelige krav, at alle statskirkenes præster skulle benytte ritualet. Der kunne ikke tillades nogen afvigelser fra et nyt forordnet ritual. Igen var det uniformiteten i kirken, som var Mynsters mål. Der skulle være ensartethed i alle sogne (Rasmussen 2012, s. 144 f.).

Blandt Mynsters mange ændringsforslag skal her nævnes de to, som efterfølgende skabte mest debat. Det første var dåbsritualet, om hvilket der som nævnt havde været megen polemik i løbet af 1830'erne. På dette punkt imødekom Mynster både den grundtvigske og den clausenske side i sit forslag: Han beholdt forsagelsen af Djævelen, sådan som Grundtvig ønskede det, men ændrede andre ting ved dåbsritualet. For det første ændrede han tilspørgslen ved barnedåben til en erklæring, der sagde, at "Daabens hellige Pagt er denne: at du skal forsage Dievelen [...] at du skal tro paa Gud Fader almægtige [...]" osv. (Mynster 1839b, s. 70). Mynster ønskede denne ændring, fordi barnet ikke selv kunne svare. Han fandt det oprindelige rituals mange spørgsmål til spædbarnet stødende, men bevarede dog et enkelt: "Vil du døbes på denne Tro?" (s. 71). Mynsters dåbsritual byggede på et dåbssyn, der siger, at barnet ikke kan tage imod dåben som spæd i den forstand, at det *tror* ordene, men troen kommer med alderen, og dåbspagten fuldbyrdes først ved konfirmationen. For det andet udelod Mynster i overensstemmelse med ovennævnte tanker ordene om, at barnet er "igienfødt formedelst Vand og Hellig Aand" i den bøn, der følger efter dåben (jf. *Kirke-Ritualet* 1685). I stedet hed det nu, at barnet er "optaget [...] i [...] Jesu Christi Samfund" (s. 71).

Det andet ret omfattende element i Mynsters forslag var et udkast til en tredje tekstrække. Man havde i *Alterbog* 1688 en evangelierække og en epistelrække. Evangelieteksterne anvendtes som prædikentekster ved højmesse, mens epistelteksterne blev anvendt ved froprædiken (dvs. den tidlige søn- og helligdagsgudstjeneste) eller aftensangsgudstjeneste. Mynster foreslog at supplere med en tredje række for at få inddraget mere af Det Nye Testamente end hidtil og give præsterne flere tekster at vælge mellem. Mynster flyttede desuden rundt på en del af teksterne i de eksisterende tekstrækker (om Mynsters tanker bag tekstuddragene og deres placering i kirkeåret, se Mynster 1839d, s. 4-18; Rasmussen 1999, s. 162-168).

Der kom mange reaktioner på Mynsters forslag, en liste kan findes i Erslews Forfatter-Lexicon, bind 2, s. 323. Reaktionerne kan groft sagt inddeles i to grupper: Der var dem, der ikke fandt ændringer vidtgående nok, det gjaldt fx H.N. Clausen og flere andre universitetsteologer, jf. Det Teologiske Fakultets betænkning (Clausen m.fl. 1841); og så var der Grundtvig og hans disciple, som ønskede at blive ved det gamle. Til denne gruppe hørte også de vakte, som var meget aktivistiske og indsamlede omkring 2.000 underskrifter imod Mynsters forslag. Erklæringen blev udgivet i december 1839 under gårdmand Rasmus Ottesens navn, men det var egentlig Lindberg, der stod bag udgivelsen (se Ottesen 1839 og Baagø 1958, s. 321). Mynsters forslag blev også anledning til, at professor i kirkehistorie C.T. Engelstoff udarbejdede en omfattende liturgihistorie, som han udgav under titlen *Liturgiens eller Alterbogens og Kirkeritualets Historie i Danmark* (1840).

3 Polemikken mellem Mynster og Grundtvig

Grundtvig og Mynster, som faktisk var i fjern familie med hinanden, var ikke på god fod. Forholdet mellem de to halvbrødre havde været anspændt i mange år, før ritualdebatten begyndte. Grundtvig opsøgte som ung flere gange Mynster, som dog ikke rigtig ville vide af ham. Bl.a. kom det til et sammenstød mellem dem i 1812, da Grundtvig bad Mynster om at aflægge regnskab for sin tro (se Breve 1, s. 98-111). Mynster brød sig hverken om Grundtvigs frembusende facon eller hans teologi, som han fandt pietistisk. Han slog Grundtvig i hartkorn med J.C. Lindberg og de gudelige forsamlinger, som han nærrede stor aversion imod. Efter at Mynster var blevet biskop, var der kommet yderligere spændinger til. Grundtvig var i disse år tilknyttet Frederiks Tyske Kirke (fra 1901: Christians Kirke), hvor han siden 1832 havde haft lov til at prædike ved aftensangen for sine tilhængere, men han måtte ikke forvalte sakramenter og kirkelige handlinger. Han havde i 1838 søgt Mynster om tilladelse til at konfirmere sine egne sønner i Frederikskirken, men havde fået afslag (Rasmussen 1999, s. 158 f.). Året efter, den 9. juni 1839, fik Grundtvig dog et egentligt præsteembede i Vartov.

3.1 Grundtvigs *Frisprog* mod Mynsters forslag

Grundtvigs svar til Mynster var ikke blot en artikel, men et selvstændigt stridsskrift på i alt 160 sider med titlen *Frisprog mod H. H. Hr. Biskop Mynsters Forslag til en ny Forordnet Alterbog* (herefter *Frisprog*). Det består af en gennemgang af stort set alle punkter i Mynsters forslag. Som Anders Pontoppidan Thyssen har udtrykt det, "gennemheglede" Grundtvig Mynsters forslag fra først til sidst (1983, s. 275).

Grundtvigs hensigt var at forsvare den gamle ritual- og alterbog og især at kæmpe imod, at Mynsters nye ritual skulle blive indført som et *forordnet, ufravigeligt* ritual. Grundtvig misbilligede "*aldeles*" Mynsters forslag (Grundtvig 1839, s. VI). Det var at betragte som et nymodens påfund af Mynster modsat det eksisterende ritual, som havde været kirkens gennem århundreder og udtrykte "hvad der almindelig ansaaes for *Oldchristeligt*" (s. 10). Det var især ritualet *som tvang*, der var problemet for Grundtvig (se især s. 1-23). Mynsters ritual ville, hvis det blev forordnet, komme til at udgøre en stramning af de åndelige bånd om såvel folkets tro og samvittighed som om præsternes embedsførelse, og der ville fremover blive mindre frihed i kirken: "naar nu Hr. Biskop *Mynsters* ny Alterbog skulde forordnes til at følges, Rub og Stub, ufravigelig, da var det ingenlunde blot en forandret Byrde, men et *nyt Aag*, hvori vi Alle spændtes" (s. 10). Grundtvig henviste advarende til situationen i Preussen (s. 13 f.). Her havde man i 1822 indført et nyt ritual med et stærkt ensrettende præg, den såkaldt 'preussiske Agende', som mange var utilfredse med. En menighed i Schlesien havde ligefrem valgt at træde ud af statskirken og danne en fri menighed, trods repressalier fra statens side. Ritualtvang kunne altså føre til kirkeligt skisma.

Hovedtankerne i *Frisprog* var egentlig de samme, som Grundtvig havde fremført flere gange i løbet af 1830'erne, særligt i *Den Danske Stats-kirke upartisk betragtet* 1834, som blev skrevet som reaktion på den nyligt nedsatte ritualkommission, se [indledningen her](#). Det, Grundtvig grundlæggende set ønskede, var en fri statskirke,

der alene var en statslig juridisk-økonomisk ramme om de enkelte menigheders og præster liv. I en sådan fri kirke skulle der være præstefrihed, dvs. frihed i dogmatiske såvel som liturgiske spørgsmål, og ved ritualerne skulle der være valgfrihed mellem gamle og nye formularer (såkaldt 'dobbelte formularer'). Forudsætningen for denne udstrakte frihed var, at man løste sognebåndet, sådan at intet sognebarn skulle være bundet til en præst, der forvaltede ritualerne på en uacceptabel måde, men alle kunne blive betjent efter deres tro. Kun sådan en frihedsordning kunne "redde Statskirken fra at blive en Landeplage" (s. 23). Disse synspunkter præsenteres i *Frisprogs* første kapitel og resumeres igen i det sidste under overskriften "Den gyldne Middelvej" (s. 134-149). Her siger Grundtvig, at det ikke vil være rigtigt af staten at indføre Mynsters ritualforslag som en middelvej mellem de nymodens og de gammeldags, mellem det clausenske og det grundtvigske standpunkt. Den middelvej, man burde søge i kirken, var snarere den, der går mellem frihed og trældom, og den kunne opnås ved bl.a. valgfrihed i ritualspørgsmål.

Af de mange konkrete emner, som Grundtvig behandlede i sit stridsskrift, skal her behandles de tre vigtigste.

3.1.1 Dåbsritualet

Dåbsritualet i Mynsters forslag var det, der faldt Grundtvig mest for brystet. Efter hans mening havde Mynster frataget kirken dens dåb og opfundet en "*splinterny*" og "nymodens" dåb i stedet (s. 23 og 26). Med Mynsters erklærende dåbsformular i stedet for den gamle tilspørgsel mente Grundtvig, at barnedåben *som pagt* blev ophævet. Barnedåben var nu "uden pagt" og uden "Forsikkring" om nyt og evigt liv (s. 28). Og for Grundtvig var pagtstanken som nævnt helt central. Dåben var Guds løfte til barnet, som skulle gælde hele livet i kraft af den pagt mellem Gud og barnet, der indstiftedes i dåben, og som gjorde den døbte til en del af menigheden. Grundtvig pegede desuden på, at Mynsters udeladelse af ordet genfødsel i bønnen efter dåben var i strid med statskirkens lutherske bekendelsesgrundlag (*Confessio Augustana*, artikel 2). Mynsters dåbsritual var altså efter Grundtvigs mening både "*uapostolisk*" og "*uluthersk*" (Grundtvig 1839, s. 3).

Grundtvig var ikke ene om at protestere mod Mynsters dåbsformular. Mange af biskopperne var også imod den (Rasmussen 1999, s. 156).

3.1.2 En tredje tekstrække

Et andet kritikpunkt i *Frisprog* var forslaget til en tredje tekstrække. Netop dette punkt ved Mynsters forslag blev rost af stort set alle andre, men Grundtvig indvendte, at det var for uorganisk og atomistisk, fordi det klippede tekster op i usammenhængende bidder (Grundtvig 1839, s. 94). Hvis man endelig skulle have tre tekstrækker, foreslog han, at man lavede en historisk, en dogmatisk og en moralsk række. Grundtvig var desuden imod forslaget til tekstrækken, fordi den ikke rummede nogen af Jesu undere og ikke tog hensyn til de kirkelige højtider. Han skrev polemisk, at et år med anvendelse af tredje tekstrække ville blive et "Messefalds-Aar" (s. 91), dvs. et år, hvor der ville komme så få mennesker til gudstjenesterne, at disse måtte aflyses.

3.1.3 Bispevielsen

Et af de hårdeste angreb på Mynster satte Grundtvig ind vedrørende ritualet for bispevielse. Grundtvig var i løbet af sine tre Englandsrejser i årene 1829-1831 blevet inspireret af den anglikanske kirkes Oxfordbevægelse, bl.a. i synet på bispevielsen. I *Frisprog* talte han således om, at anglikanerne var i besiddelse af “den ægte Bispevielse” (s. 126), fordi deres bispeembede havde såkaldt apostolsk succession, dvs. indgik i en ubrudt række af indviede biskopper, som kunne regnes helt tilbage til apostlene. Protestanterne derimod havde mistet denne succession ved reformationen, hvor det var Johannes Bugenhagen, som ikke selv var indviet, der ordinerede de danske ‘superintendenten’ – en betegnelse, man brugte om biskopper i deres egenskab af tilsynsmænd i årene efter reformationen. Hvor den apostolske succession manglede, fandtes der efter Grundtvigs mening ingen ægte biskopper. Han kunne derfor skelne mellem biskopper i statskirkelig betydning (fx de danske) og biskopper i åndelig og oldkirkelig betydning, og som præst i den danske statskirke regnede Grundtvig sig åndeligt set fri i relationen til sin biskop. Mynster var ganske vist statskirkeligt set biskop, men åndeligt set var han kun præst (Grundtvig 1839, s. 130). Et synspunkt, der må siges at underminere Mynsters autoritet.

Grundtvig afviste dog ‘oxfordernes’ opfattelse af bispeembedet som en del af en hierarkisk kirkestruktur og stillede spørgsmål ved opfattelsen af bispeembedet som et embede med åndelig magt og myndighed i kirkesager. Af den grund glædede han sig faktisk over, at den danske kirke *ikke* havde et sådant bispeembede (1839, s. 130 f.). Med tiden kom Grundtvig til at tage endnu kraftigere afstand fra idéen om apostolsk bispevielse i uafbrudt succession. I 1855 omtalte han den som “den tommeste af alle Indbildninger” (Rasmussen og Riising 2008, s. 95, se også Grell 1995, s. 61-65).

3.1.4 Den polemiske form

Frisproget var i sin form meget polemisk, sådan som Grundtvig ofte var det, når han gik ind i en teologisk eller kirkelig debat (jf. Thaulow 2018, s. 227-234). Grundtvigs polemiske stil og fremgangsmåde blev mødt med ærgrelse og kritik, ikke kun hos Mynster. Dennes bispekollega Nikolai Fogtmann udtrykte sig sådan, at Grundtvig i *Frisprog* vel havde ret i “nogle Poster”, men uret i “alle Maader” (jf. *Dansk Biografisk Lexikon* (1887-1905), bind 12, s. 13). I ritualsagen fremkom imidlertid også et forsvar for Grundtvigs polemik. Præsten Victor Bloch udgav i 1840 artiklen “Sammenstilling af Hr. Pastor Grundtvigs Frisprog og Hr. Biskop Mynsters Oplysninger med Hensyn til den polemiske Form” (1840). Bloch beklagede, at læsere af polemik har tendens til at glemme sagen pga. den stødende form, og ingen “lider mere herunder, end Grundtvig”, som får “Skam til Tak for velmeent Tale” (s. 230). Han synes, at man må kunne undskylde Grundtvigs grove stil, fordi han er brændende i ånden og er “en ærlig og djærv Dannemand, som mener, hvad han siger, fordi det just er hans Skik altid at sige sin Hjertens Mening” (s. 236).

3.2 Mynsters svar

Mynster svarede sine kritikere – især Grundtvig – med skriftet *Oplysninger*

angaaende *Udkastet til en Alterbog og et Kirke-Ritual for Danmark* i 1840. Her forsøgte han at gendrive mange af Grundtvigs beskyldninger. Han var irriteret over Grundtvigs grove angreb og over hans urimeligheder og selvmodsigelser. På visse punkter kom han dog Grundtvig i møde. Han tilbød fx at gå tilbage til den gamle tilspørgsel ved dåben (Mynster 1840, s. 36), og han ville også gerne tillade, at der kunne blive frit valg mellem de tre tekstrækker, hvis flertallet af præsterne ønskede det (s. 25). Helt ubøjelig var Mynster altså ikke (se Rasmussen 1999, s. 167).

Spørgsmålet om bispevielsen tog Mynster op i sin latinske landemodetale i 1840. Det fremgår af den, at Mynster regnede Grundtvig for fanatiker og nærmest romersk-katolsk, fordi han var så sakramentalistisk og nægtede den protestantiske bispevielses gyldighed pga. den manglende apostolske succession. Mynster gjorde det klart, at der kun fandtes én ordination til præster med ord og bøn – ikke en særlig bispeordination som led i et kirkeligt hierarki. Det afgørende ved indvielsen til såvel præst som biskop var ikke håndspåleggelsen, men bønnen. Ordinationen var ikke en egentlig indgydelse af ånd, sådan som katolikkerne mente. Når kirken kaldte sig apostolsk, var det ikke på grund af en ubrudt bispeindvielse siden apostlene, men alene pga. den apostolske lære. En oversættelse og introduktion til Mynsters landemodetale kan findes hos Rasmussen & Riising 2008, se også Rasmussen 2002, s. 79-84.

4 Polemikken mellem Grundtvig og 131 præster fra Ribe

4.1 Præsternes adresse

I *Berlingske Tidende* den 7. november 1840 kunne man læse en adresse, dvs. en støtteerklæring, til biskop Mynster, som var underskrevet af 131 præster fra Ribe stift ([Anonyme] 1840, sp. 1-2, se [faksimile](#)). Den havde tidligere været trykt i *Folkebladet*, nr. 41-42. I støtteerklæringen udtrykte de 131 præster stor tilfredshed med biskop Mynster i det hele taget og især med hans ritualforslag, som de kaldte “et høist fortjenstligt Værk” (sp. [2]). De syntes, at forslaget havde den “Dybhedens, Klarhedens, Sandhedens christelige Aand”, som man i forvejen kendte fra Mynsters prædikener og opbyggelsesskrifter (sp. [2]). Præsternes hensigt med at udgive adressen var først og fremmest at modsige den kritik, der var blevet ytret imod Mynsters forslag, især fra Grundtvigs side i *Frisprog* – en bog, som ingen af de 131 præster havde kunnet læse “uden saaret Følelse” (sp. [2]). Præsternes erklæring var altså på én gang en støtte til Mynster og en misbilligelse af hans modstandere, navnlig Grundtvig.

4.2 Grundtvigs svar: “Mit Frisprog og ‘de saarede Hjerter’”

Grundtvig sad ikke kritikken overhørig, men skrev hurtigt et svar på adressen, som udkom i Lindbergs *Nordisk Kirke-Tidende* den 15. november 1840 under titlen “Mit Frisprog og ‘de saarede Hjerter’”. Grundtvig indledte med at sige til de 131 præster, at de burde holde op med at tale om følelser. Det var både urimeligt og ubetimeligt, eftersom *Frisprog* ikke var skrevet for at “saare eller læge *Hjerter*, men for at oplyse *Hoveder*” (Grundtvig 1840, sp. 693). Grundtvig understregede, at *Frisprog* ikke var et personligt angreb på Mynster, men alene en protest mod det åg, han var ved at lægge på præsternes samvittighed med det ny, forordnede ritual: “det er *Aands-*

Trældommen og Samvittigheds-Tvungen i Stats-Kirken, som Hr. Biskoppen vil have fornyet og skærpet, men jeg vil, med Guds Hjelp, have aldeles ophævet og udryddet” (sp. 698). I et stridsskrift om en vigtig sag var det efter Grundtvigs mening ikke muligt at undgå skarpe ord, men han mente egentlig selv, at han havde været ret lempelig i *Frisprog*. Grundtvig kunne altså ikke forstå, at folk blev stødt over hans form, og han fandt det urimeligt, at man stadig – som i 1810'erne og 1820'erne – opfattede ham som en intolerant ortodoks og Mynster som liberal, når det nu var præcis omvendt: Det er Mynster som “aabenbar [dvs. åbenlyst] vil have Alle under *Aaget* og **Grundtvig** [som vil] have Alle *frie*” (sp. 698).

Det, der bekymrede Grundtvig, var ikke alene de 131 præsters adresse, men nok så meget den kommentar, som redaktionen havde knyttet til den. Redaktøren skrev, at adressen fra de mange præster var et tegn på “i hvilken høi Grad det er lykkedes Biskop *Mynster* at udføre det ham af Regjeringen overdragne vanskelige Arbeide i det Væsentlige til almindelig Tilfredshed” ([Anonyme] 1840, sp. 2). Grundtvig frygtede, at denne notits ville bidrage til, at Mynsters forslag blev vedtaget, og han så en meget dystre fremtid for sig, hvis det skulle ske. Vedtagelsen af et ritual, der ikke tog hensyn til ‘de gammeldags troende’, måtte føre til en “Uddrivelse” af ham og hans tilhængere af statskirken, og en “dertil svarende *Religjons-Forfølgelse*” (s. 701). Efter Grundtvigs mening var dette, hvad de 131 præster uafvidende havde bidraget til med deres adresse. Grundtvig afrundede sin artikel med et retorisk spørgsmål, der satte situationen på spidsen: Ville de 131 præster virkelig stævne Grundtvig pga. sårede følelser og derved “give den Danske Stats-Kirke sit Banesaar?” (sp. 702). Præsterne reagerede ikke på artiklen.

5 Ritualforslagets videre skæbne

Allerede i april 1839 var der blevet nedsat en ritualkommission, som skulle behandle de betænkninger, der indkom på baggrund af Mynsters forslag, og som skulle formulere et endelige ritualforslag. Kommissionen havde Mynster som formand, og bestod derudover af seks prominente personer: Direktør for Sorø Akademi, G.H. Waage, professor H.N. Clausen, biskoppen i Ribe, Tage Müller, professor i jura, J.L.A. Kolderup-Rosenvinge, stiftsprovst ved vor Frue kirke i København, E.C. Tryde, og provst Boie Boisen. Kommissionen trådte første gang sammen i slutningen af 1840. Det viste sig hurtigt, at der var splittelse i kommissionen: Mynster ville gerne imødekomme Grundtvig m.fl. i dåbsspørgsmålet, men H.N. Clausen pressede på for at få Mynsters nye dåbsritual vedtaget. Det var nemlig stort set identisk med Clausens eget forslag i det omstridte værk *Catholicismens og Protestantismens Kirke-Forfatning, Lære og Ritus* (1825). Clausen var grundlæggende imod enevældens måde at styre kirken på (han ønskede en synodalordning), og han støttede ligesom Grundtvig tanken om, at valgfrihed var afgørende i forbindelse med nye ritualer og formularer.

Da kommissionen skulle til at komme med sin betænkning, valgte H.N. Clausen at udgive en pjece, hvori han redegjorde for sine egne synspunkter, altså en form for mindretalsvotum. Pjecen fik titlen *Under hvilken Form maa den reviderede Liturgie ønskes indført i vore Menigheder og anvendt i vore Kirker?*, og i den argumenterede

han for valgfrihed gennem dobbelte formularer og fremsatte tillige sin fars, H.G. Clausens, gamle ønske om at undgå talen om den personlige Djævel i forsagelsen og i stedet forsage "Det Onde". H.N. Clausen gav desuden udtryk for, at kommissionen efter hans mening havde rettet sig for meget efter Grundtvig og Lindbergs synspunkter. Man skulle i den slags beslutninger hellere lytte til de teologiske eksperter (Rasmussen 1999, s. 170).

Den 29. april 1842 kom kommissionens endelige indstilling, og heri var der fortsat givet en del indrømmelser til Grundtvig. Det trak imidlertid ud med en færdigbehandling af ritualsagen, og der kom faktisk aldrig nogen afgørelse. Kong Christian 8. fik ikke truffet beslutning om, hvad der skulle ske. Hans tøven skyldtes formentlig den store uenighed på området og frygten for separatisme. Mynster rettede gentagne gange henvendelse til kongen for at minde om sagen, men det hjalp ikke. At ritualforslaget strandede så kort før målet, var en stor skuffelse for Mynster, som havde investeret så megen energi i sagen.

6 Genoptagelsen af ritualspørgsmålet i slutningen af 1800-tallet

Spørgsmålet om fornyelse af kirkens ritualer blev taget op igen i slutningen af 1800-tallet, efter både Mynsters og Grundtvigs død, og da var Mynsters forslag ikke helt glemt. Som et led i forberedelsen af et nyt ritual konstruerede man to nye tekstrækker, som blev autoriseret til brug i 1885. De oprindelige to tekstrækker af hhv. evangelier og epistler blev sat sammen til det, vi i dag kender som første tekstrække, og en anden tekstrække indførtes, hvoraf man kan genkende en del fra Mynsters forslag fra 1839. Op mod to tredjedele af de perikoper, Mynster havde foreslået i 1839, blev en del af den nye anden tekstrække (se Rasmussen 1999, s. 162-168; 2012, s. 150-158). Også vielsesritualet kom til at forme sig efter Mynsters forslag (Rasmussen 2000, s. 125).

7 Anvendt litteratur

- *Alterbog* 1688, se [Bagger, Hans] (1688).
- [Anonyme] (1840) "[Adresse til Hans Høiærværdighed Hr. Biskop Mynster]" i *Berlingske Tidende*, nr. 260, 7. november, sp. [1]-[2]. København.
- [Bagger, Hans] (1688) *Forordnet Alterbog udi Danmark og Norge*. København.
- *Breve 1*, se Grundtvig, N.F.S. (1924-1926).
- Bloch, J. Victor (1840) "Sammenstilling af Hr. Pastor Grundtvigs Frisprog og Hr. Biskop Mynsters Oplysninger med Hensyn til den polemiske Form" i *Nordisk Tidsskrift for christelig Theologi*, bind 2, s. 229-247. København.
- Baagø, Kaj (1958) *Magister Jacob Christian Lindberg. Studier over den grundtvigske bevægelses første kampe*. København.

- Clausen, H.N. (1825) *Catholicismens og Protestantismens Kirkeforfatning, Lære og Ritus*. København.
- Clausen, H.N. udg. (1841) *Under hvilken Form maa den reviderede Liturgie ønskes indført i vore Menigheder og anvendt i vore Kirker? Spørgsmaal og Svar til nærmere Overveielse*. København.
- Clausen, H.N. m.fl. (1841) "Det theologiske Facultets Betænkning over det paa allerhøieste Befaling udarbejdede Udkast til en Alterbog og et Kirkeritual for Danmark" i C.E. Scharling & C.T. Engelstoft udg. *Theologisk Tidsskrift*, bind 5, s. 93-159. København.
- *Danmarks Og Norgis Kirke-Ritual* (1685). København.
- *Dansk Biografisk Lexikon, tillige omfattende Norge for Tidsrummet 1537-1814*, udg. C.F. Bricka (1887-1905), bind 1-19. København.
- Engelstoft, C.T. (1840) *Liturgiens eller Alterbogens og Kirkerituals Historie i Danmark. Udarbejdet med stadigt Hensyn til det efter allerhøieste Befaling forfattede Udkast til en Alterbog og et Kirkeritual for Danmark*. København.
- Erslew, Thomas Hansen (1843-1853) *Almindeligt Forfatter-Lexicon for Kongeriget Danmark med tilhørende Bilande, fra 1814 til 1840*. København.
- Glædemark, H.J.H. (1948) *Kirkeforfatningsspørgsmålet i Danmark indtil 1874. En historisk-kirkeretlig studie*. København.
- Grell, Helge (1995) *Grundtvig og Oxforderne. Grundtvigs møde med Oxfordbevægelsen og dets betydning for hans forfatterskab*. Århus.
- Grundtvig, N.F.S. (1832) *Om Daabs-Pagten. I Anledning af S.T. Hr. Stiftsprovst Clausens Barne-Daab og offentlige Erklæring*. København.
- Grundtvig, N.F.S. (1834) *Den Danske Stats-Kirke upartisk betragtet*. København.
- Grundtvig, N.F.S. (1839) *Frisprog mod H. H. Hr. Biskop Mynsters Forslag til en ny Forordnet Alterbog*. København.
- Grundtvig, N.F.S. (1840) "Mit Frisprog og 'de saarede Hjerter'" i *Nordisk Kirke-Tidende*, 8. årgang, nr. 43, sp. 691-702. København.
- Grundtvig, N.F.S (1924-1926) *Breve fra og til N.F.S. Grundtvig*, udg. Georg Christensen og Stener Grundtvig, 1-2, bind 1: (1807-1820). København.
- Hyrdebrevet 1817, se Münter, Frederik m.fl. (1817).
- *Kirke-Ritual* 1685, se *Danmarks Og Norgis Kirke-Ritual* (1685).

- Kolderup-Rosenvinge, J.L.A. (1838) *Samling af Forordninger, Rescripter, Resolutioner og Collegialbreve, som vedkomme Geistligheden og de øvrige i Kong Christian den 5tes Danske og Norske Lows anden Bog omhandlede Gienstande, ordnede efter Lovenes Artikler ved L. Fogtmann og F. T. Hurtigkarl*, 3. udg., bind 1. København.
- Münter, Frederik m.fl. (1817) *Antistitum ecclesiae Danicae, Slesvico-Holsaticae et Lauenburgensis epistola encyclica ad clerum de tertio reformationis jubileo diebus XXXI. Octobris, I et II Novembris MDCCCXVII pie celebrando*. København.
- [Mynster, J.P.] (1839a) *Udkast til en Alterbog og et Kirke-Ritual for Danmark*. København.
- [Mynster, J.P.] (1839b) "Forslag til en: Forordnet Alterbog for Danmark" i *Udkast til en Alterbog og et Kirke-Ritual for Danmark*. København.
- [Mynster, J.P.] (1839c) "Forslag til et: Kirke-Ritual for Danmark" i *Udkast til en Alterbog og et Kirke-Ritual for Danmark*. København.
- [Mynster, J.P.] (1839d) "Bemærkninger ved Forslagene til en ny Alterbog og et nyt Kirke-Ritual" i *Udkast til en Alterbog og et Kirke-Ritual for Danmark*. København.
- Mynster, J.P. (1840) *Oplysninger angaaende Udkastet til en Alterbog og et Kirke-Ritual for Danmark*. København.
- Ottesen, Rasmus (1839) *Erklæring fra os underskrevne Medlemmer af vor danske christne Menighed, i Anledning af det forehavende Forslag til en ny Alterbog og et nyt Kirke-Ritual*. København.
- Pontoppidan Thyssen, Anders (1983) "Grundtvigs tanker om kirke og folk 1825-47" i Christian Thodberg og Anders Pontopiddan Thyssen (red.) *Grundtvig og grundtvigianismen i nyt lys. Hovedtanker og udviklingslinier fra de senere års Grundtvigforskning*, s. 225-286. København.
- Rasmussen, Jens (1996) *Kampen for indflydelse i statskirken. Nicolai Faber. Fyns biskop 1834-1848. Studier i statskirkens organisation, bispeembede, præstestand og menighedsliv*. Odense.
- Rasmussen, Jens (1999) *J.P. Mynster. Sjællands biskop 1834-1854. Kampen for en rummelig kirke. Forholdet til N.F.S. Grundtvig og Grundloven*. Odense.
- Rasmussen, Jens (2000) "Ritualstriden i 1830'erne – holdninger hos N. Faber, J.P. Mynster og N.F.S. Grundtvig" i *Vartovbogen*, s. 108-129. København.
- Rasmussen, Jens (2002) *En brydningstid. Kirkelige holdninger i*

guldalderperioden 1800-1850. Odense.

- Rasmussen, Jens (2009) *Religionstolerance og Religionsfrihed. Forudsætninger og Grundloven i 1849*. Odense.
- Rasmussen, Jens (2012) "Liturgi og tekster mellem statskirke og folkekirke" i *Kirkehistoriske Samlinger*, s. 137-163. København.
- Rasmussen, Jens & Anne Riising (2008) "Striden mellem pastor Grundtvig og biskop Mynster om bispesuccessionen. Oversættelse af Mynsters latinske landemodetale i 1840 med kommenteret indledning" i *Kirkehistoriske Samlinger*, s. 85-118. København.
- Thaulow, Vanja (2018) *Herrens Stridsmand. Retorisk kritik af N.F.S. Grundtvigs teologiske polemik i perioden 1810-1825*. Upubliceret ph.d.-afhandling. Aarhus.